

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ МЕМУАРНОГО ТЕКСТУ

Мазур Н. В. Лінгвістичний аналіз мемуарного тексту.

У статті здійснено лінгвістичний аналіз мемуарного тексту, обґрунтовано наявність жанрово-стильових ознак мемуарної літератури, визначено текстову будову і форми словесного відображення змісту, висвітлено специфіку мовної організації мемуарних текстів, виявлено світоглядну та естетичну позицію автора-мемуариста.

Ключові слова: лінгвістичний аналіз тексту, мемуарна література, мовні жанри, жанрово-стильові ознаки, типи мовної комунікації.

Мазур Н. В. Лингвистический анализ мемуарного текста.

В статье осуществлен лингвистический анализ мемуарного текста, обоснованно наличие жанрово-стилевых признаков мемуарной литературы, определено текстовое строение и формы словесного отображения содержания, освещено специфику речевой организации мемуарных текстов, обнаружено мировоззренческую и эстетическую позицию автора-мемуариста.

Ключевые слова: лингвистический анализ текста, мемуарная литература, речевые жанры, жанрово-стилевые признаки, типы речевой коммуникации.

Mazur N. V. The linguistic analysis of the memoir.

The linguistic analysis of the memoir is carried out in the article, the presence of genre and style features of memoir literature is proved, text structure and verbal representation forms of the contents are defined, the specificity of memoir speech organization is clarified, and the worldview and artistic attitude of the memoirist is grounded.

Key words: linguistic analysis of the text, memoir literature, speech genres, genre and style features, types of speech communication.

Мемуарні тексти, становлячи цінний фактичний матеріал для вивчення історії української літературної мови певного часового зрізу, репрезентують не лише особливості індивідуальних стилів, але й характеризують через останні інтелектуальний і емоційний рівень соціокультурного дискурсу.

Увагу дослідників привертають такі проблеми, як комунікативне спрямування всіх підсистем тексту читачем. Загальні принципи комунікативної лінгвістики застосовані не лише до аналізу художніх текстів. Вони допомагають висвітлити специфіку мовної організації мемуарних текстів як окремого жанру публіцистики чи жанру, що займає проміжне місце між публіцистичним і художнім стилями.

Комунікативні жанри мемуарних текстів використовується як форма художньої словесної творчості. Однак мемуарна література виступає й у своїй первинній функції. До аналізу мемуарних текстів застосовані ті самі підходи, що й до вивчення тексту загалом.

Аналіз основних досліджень. Документальність, хронікальність,

фактографічність, а також суб'єктивізація оповіді становлять комунікативну основу мемуарних творів. Дослідники поглиблено вивчають мемуарні записи з погляду категорій тексту. Ідеться про прагматизм, інформативність, ситуативність (Т. ван Дейк, Ф. Бацевич), авторський задум (М. Бахтін), образ автора (В. Виноградов, М. Крупа), суб'єктивну модальність (Г. Золотова, С. Єрмоленко), стереотипізацію / новизну (Н. Сологуб).

Мета статті – окреслити напрями лінгвістичного аналізу мемуарного тексту, визначити функціонально-стильову й жанрову специфіку мемуарної літератури.

Лінгвістичний, або лінгвостилістичний, аналіз тексту це «аналіз будь-якого тексту як продукту мовно-розумової діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів і прийомів задля виявлення його структурно-сислової єдності, комунікативної спрямованості та інтерпретації упорядкування мовних засобів для вираження смислу» [10, с. 314]. У кожному тексті визначається функціонально-стильова й жанрова специфіка, світоглядна й естетична позиція автора (образ автора). Як правило, лінгвістичний аналіз тексту передбачає характеристики одиниць, що належать до різних мовних рівнів (фонетичного, лексичного, граматичного, словотвірного тощо).

Поняття «лінгвістичний аналіз тексту» передусім застосовують до інтерпретації *художнього* тексту, у якому на передній план виступає естетична функція слова і який безпосередньо пов'язаний із формуванням читацьких смаків, нагромадженням читацького досвіду. Аналіз мовних форм має відкрити читачеві багаторівневу семантичну структуру художнього твору, на яку проектується позатекстова, дискурсна інформація. У зв'язку з цим постає завдання комплексного підходу до аналізу художнього твору, моделювання образу автора, розкриття через систему мовних засобів авторського задуму, загальної художньої ідеї.

У зв'язку з проєкцією теоретичних засад *комунікативної лінгвістики* на різні галузі мовознавчих досліджень, зокрема й на стилістику, поглиблюється розуміння лінгвістичного аналізу художнього тексту. Увагу досліджень привертають такі проблеми, як комунікативне спрямування всіх підсистем тексту читачем. Загальні принципи комунікативної лінгвістики застосовані не лише до аналізу художніх текстів. Вони допомагають висвітлити специфіку мовної організації *мемуарних* текстів як окремого жанру публіцистики чи жанру, що займає проміжне місце між публіцистичним і художнім стилями.

Текст певного автора, або ідіостиль, характеризується використанням та актуалізацією одиниць конкретного мовного рівня та визначенням авторської синтагматики мовних рівнів. Системно-структурний аналіз засвідчених у тексті одиниць різних мовних явищ може дати релевантні висновки тільки тоді, коли буде поєднаний із найсуттєвішим для лінгвістичного аналізу тексту семантичним аспектом, із цілісним системним підходом до вивчення кожного елемента в єдності з іншими. Залежно від

мети дослідження обираються шляхи інтерпретації тексту, проте неодмінною умовою залишається зв'язок лінгвістичного аналізу зі світоглядно-концептуальним змістом твору [7].

Мемуарні тексти найбільшою мірою виявляють світогляд автора, оскільки про свої погляди і ставлення до суспільних подій автор висловлюється безпосередньо, демонструючи свої оцінки, прихильності й несприйняття згадуваних явищ і подій. Саме в мемуарних текстах «відображаються історичні виміри світогляду: характерні для певного часу переконання, принципи пізнання, ідеали й норми – синтез інтелектуального й емоційного настрою епохи» [9, с. 52].

Щоденникові записи як продукт мовно-розумової діяльності відзначаються лаконізмом, економністю, використанням фонових знань, високою емоційністю, асоціативністю, мозаїчністю тощо. Досліджуючи структурно-стилістичну та лексико-семантичну організацію щоденникових текстів, А. Приймак звертає увагу на відтворення усно-розмовного стилю, нечіткість композиційних рамок тексту, вияв присутності автора, принагідні побіжні зауваження, не пов'язані з текстом тематично, а також емоційність, експресивність, що виявляється на всіх мовних рівнях [12, с. 6–9].

В останні десятиліття зросла кількість опублікованих мемуарних текстів. Серед них є матеріали, що повернулися в історію українського мовно-літературного процесу після багаторічного замовчування. Лінгвістичний аналіз тексту дає змогу «інтерпретувати культурні концепти в просторі національного слова. Динаміка інтелектуальних процесів у мові постає з регулятивних принципів та диференційних ознак інтелектуальної свідомості: від простого – до складного, від конкретного – до абстрактного, від реального – до уявного, від засвоєного – до модельованого та ін.» [16, с. 296].

Лінгвістичний аналіз мемуарного тексту ґрунтується насамперед на виявленні ключових, наскрізних слів, що характеризують концепти доби й індивідуальної мовотворчості. У мемуаристиці, як зазначає Н. Видашенко, знаходять відображення переломні етапи розумового розвитку особистості, розуміння нею «себе в світі» і «світу в собі» [3, с. 290]. При цьому задіюється лексико-семантичний рівень, системні зв'язки між одиницями цього рівня. Виявлення системних відношень між лексичними номінаціями дає змогу моделювати лексико-семантичні поля як форми вираження концептів.

Задля виявлення особливостей мовних жанрів у щоденниках і спогадах варто простежити, як в останніх відбито взаємодію експресивних та функціональних стилів. На різниці між стилем експресивним і стилем функціональним наголошує В. Русанівський: «експресивний стиль має призначення викликати у людини певний комплекс почуттів (урочистості, ліризму, душевної розкутості, ентузіазму і под.); функціональний стиль виробляється у певній сфері життя і діяльності суспільства і служить задоволенню потреб побутового спілкування, розвитку мистецтва слова,

науки, правових відносин, виробництва і т. ін. Історія літературної мови засвідчує постійну взаємодію зазначених стилів» [13, с. 76].

У сучасній лінгвістиці на передній план виступають проблеми прагматичного комунікативного дослідження мови. Функціональна стилістика, ще більшою мірою жанрологія, найтісніше пов'язана з прагматичною комунікативною лінгвістикою. У жанрах мемуарної літератури простежуємо виразну взаємодію книжних і усних мовних стилів, поєднання ознак публіцистичного стилю з розмовним [2].

Документальна природа мемуарів визначає їх текстову будову і форми словесного відображення змісту. Мемуари містять авторські повідомлення, супроводжувані документами або посиланнями на чужі твори. Власне інформативний текст – емоційно нейтральний, наближений до зафіксованих документів. Його мета – переконати читача в достовірності того, що стало об'єктом відображення в мемуарах [14, с. 141].

Створення мемуарних текстів можна пов'язувати з теорією породження мови. Оскільки в сучасній науці відзначаємо виразний психологічний підхід до мови, характерний для часів О. Потебні, то цілком закономірно звертатися до породження думки-мови в концепції О. Потебні. Як відзначає Ф. Бацевич, «психологічні та лінгвістичні механізми, описані О. Потебнею на етапах аперцепції та виформування суджень і понять, значною мірою ізоморфні до досліджуваних у сучасній лінгвістиці закономірностей утворення особистісних смислів у внутрішньому мовленні людини» [1, с. 29].

Зауважимо, що і спогади, і щоденники виявляють особливості внутрішньої мови, у якій переважає суб'єктивне, особистісне сприймання об'єктивної дійсності. Не випадково дослідники мемуарних текстів насамперед звертають увагу на мовні засоби авторської оцінки (позитивної, негативної, нейтральної) [12], причому авторська оцінка стосується як самохарактеристики, так і характеристики згадуваних осіб.

Механізм спогадів активізує мовну свідомість і спрямовує її на певне висловлювання. Діяльність свідомості на етапі внутрішньої організації висловлювання полягає в тому, що автор послуговується специфічними словесними образами свого досвіду. У дословесному етапі мови об'єднується низка вражень, але самі ці враження розкладені, розчленовані. Як спогади, так і щоденники певною мірою відбивають незв'язані враження у внутрішній мові дословесного етапу висловлювання.

Досліджуючи публіцистичний стиль, А. Коваль зазначає, що «серед інших функціональних стилів публіцистичний стиль виділяється тим, що добір і використання мовних засобів характеризується в ньому поєднанням обох вимог – прагненням до посилення як логічного, так і емоційного боку висловлення» [8, с. 10]. Дослідниця вважає, що «на відміну від інших функціональних стилів, у публіцистичному стилі вплив, переконання виступає як головна функція мови, більше того – цей

вплив має концентрований, відкритий, підкреслено агітаційний характер. Добір і впорядкування мовних засобів визначається насамперед їх оцінними якостями і можливостями – їх здатністю ефективно і цілеспрямовано впливати на масового читача» [8, с. 10]. Отже, соціальна оцінність мовних засобів – головна риса мови публіцистичного стилю, визначальна на всіх його рівнях. Специфіка організації мови названого стилю полягає в її відкритості, у прямому вираженні авторського «я» [8].

Сучасні дослідники бачать у феномені публіцистичного стилю поєднання двох типів мовної комунікації: 1) жанрово різноманітний, неоднорідний за комунікативною інтенцією функціональний стиль літературної мови, що використовується у сфері масової інформації; 2) емоційно забарвлену, піднесену мову з ознаками вольової оцінності. У цьому другому значенні публіцистичні твори несуть у собі значний заряд суб'єктивного сприймання дійсності. Спадщина українських письменників, культурних діячів минулого репрезентована різними жанрами публіцистичної і художньої літератури. Ознаками публіцистичності позначені літературно-критичні статті, листи, промови, твори гострого політичного спрямування, наприклад, у роки відстоювання української національної ідеї та виборювання державності на початку ХХ ст. (публіцистика М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Липинського, В. Винниченка, С. Петлюри, Д. Дорошенка та ін.) [5]. С. Єрмоленко вважає, що «публіцистичність тексту досягається завдяки влучним характеристикам, епітетам, нагнітанням оцінок, лексико-семантичним повторам. Це універсальні засоби, що ними послуговуються й автори сучасних публіцистичних текстів» [5, с. 307].

Як зазначає М. Жовтобрюх, окремі українські твори публіцистичного спрямування з'являються на сторінках ранньої харківської періодики першої чверті ХІХ ст., проте вони, написані в епістолярній формі й бурлескному тоні, не відіграли помітної ролі у формуванні публіцистичного стилю. Згодом, у 30-40-х роках, в українських альманахах побачили світ кілька публіцистичних творів, які не могли суттєво вплинути на становлення публіцистичного стилю української мови [6].

Грунтовне дослідження М. Федунь «Українська мемуаристика в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ століття: жанрово-стильові особливості» присвячене українській спогадовій літературі, зокрема, творчості Іванни Блажкевич, Анатолія Вахнянина, Ольги Дучимінської, Івана Кедрина, Олени Кисілевської, Антона Крезуба, Василя Лукича, Осипа Назарука, Євгена Чикаленка, Дмитра Дорошенка та ін. Ставлячи за мету визначення місця і ролі в літературному процесі творів мемуарної літератури, авторка окреслює деякі загальнотеоретичні питання мемуарного жанру. Зокрема, дослідниця відзначає: «щодо творення образів у мемуарних працях, то тут ми загалом не прослідковуємо процесу узагальнення, типізації, вигадки, як це буває часто-густо у творчій роботі більшості авторів прозових творів. З одного боку, авторіві спогадів не треба узагальнювати, бо герої його твору – реальні

особи, а з іншого, – він інтуїтивно вибирає з виру життя те, що могло б бути типовим і на прикладах чого варто вчитися наступним поколінням. Знову ж таки не станемо заперечувати, що, як і будь-який інший твір художньої літератури, мемуарний твір теж виконує естетичну, пізнавальну та виховну функцію, йому теж притаманна емоційність» [15, с. 522].

Мемуарна література як особливий жанр, у якому поєднуються ознаки художнього та публіцистичного (інформативного) стилів, засвідчує особливу природу виявлення ідіостилю автора. Ідіостиль спогадів і щоденників конкретного автора підпорядкований загальним вимогам мемуарного жанру, пор. думку О. Галича: «Спостереження над поезикою української мемуарної прози неможливе без тісного зв'язку з аналізом окремих різножанрових творів. Індивідуальна поезика мемуариста, що виявляє себе щоразу в конкретному творі, у результаті аналізу й узагальнення дає можливість виносити на суд громадськості спостереження над поезикою спогадів загалом» [4, с. 85].

Спираючись на Потебнянську теорію, дослідники аналізують психологію творчості письменника, зокрема мемуариста: «Аналіз літературної творчості, вивчення епістолярної спадщини, щоденникових записів та усних свідчень багатьох вітчизняних та зарубіжних письменників дав підстави Потебні стверджувати, що поет творить насамперед для себе і твір має значення передовсім для самого автора як «засіб саморозвитку». Суперечність між творчістю «для себе» і творчістю «для інших» учений вважав чисто умовною – справжній, щирий поет пише насамперед про потреби власної душі й «побічно» про потреби свого часу» [17, с. 422].

Значення мемуарної літератури виявляється не лише в тому, що читач відкриває для себе процес самопізнання автора. Адже О. Потебня зауважував, що самосвідомість – це динамічний феномен: «Як можливе самопізнання, коли я є неперервна тяглість, коли пізнане в мить пізнання вже пішло, вже невловиме?» [11, с. 25]. Осмислення української ідеї в ХХІ ст. спонукає читачів звертатися до самопізнання українців у ХІХ–ХХ ст.

Отже, лінгвостилістичний інструмент аналізу мемуарних текстів спирається на розуміння стилю не як техніки мовної майстерності чи засобу прикрашання мови, а як тип суспільно усвідомленого використання функціональних різновидів літературної мови. До таких функціональних різновидів зараховуємо жанр мемуарних текстів, мовно-системна організація яких відбиває стан розвитку літературної мови певного періоду та особливості індивідуальної мовотворчості автора.

Література

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
2. Взаємодія усних і писемних стилів мови / М. А. Жовтобрюх, М. М. Пилинський / Відп. ред. М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1982. – 180 с.
3. Видашенко Н. І. Щоденник у системі мемуаристики: історія становлення, типи

- класифікації та ознаки жанру / Н. І. Видашенко // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. – Харків, 2005. – № 659. – Вип. 44. – С. 128–132.
4. Галич О. Українська письменницька мемуаристика / О. Галич. – К. : Наук. думка, 1997. – 185 с.
5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
6. Жовтобрюх М. А. Мова періодичної преси (кін. XIX – поч. XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 303 с.
7. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К., 1984. – 119 с.
8. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища шк., 1987. – 352 с.
9. Крупа М. І. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. І. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
10. Плющ М. Я. Лінгвістичний аналіз тексту / М. Я. Плющ // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – С. 314.
11. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К., 1993. – 156 с.
12. Приймак А. М. Структурно-стилістична та лексико-семантична організація щоденникових текстів Л. М. Толстого : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / А. М. Приймак. – К., 2002. – 20 с.
13. Русанівський В. М. Співвідношення функціональних і експресивних стилів мови / В. М. Русанівський, І. Ф. Андерш, М. А. Жовтобрюх, Г. П. Ђакевич, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський // Слово і труд : [монографія]. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 73–81.
14. Симонова Т. Г. Стилістика мемуарної прози В. Катаєва / Т. Г. Симонова // Науковий щорічний журнал «Мова і культура». – К., 2002. – Вип. 4. – Том IV. – Част. 2. – С. 141–147.
15. Федунь М. Українські мемуари в Галичині першої половини XX століття як художні тексти / М. Федунь // Семантика мови і тексту : зб. статей VIII Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С. 521–527.
16. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: [монографія] / Л. І. Шевченко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 478 с.
17. Шляхова Н. М. «Спроба виразити не виражальне» (Потебнянська теорія автора) / Н. М. Шляхова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. – Харків, 2000. – № 491. – С. 420–423.